

ГРУПОВІ ПОЗОВИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СУДОВА ПРАКТИКА ТА ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРСПЕКТИВИ

CLASS ACTIONS IN UKRAINE: LEGAL REGULATION, CASE LAW AND LEGISLATIVE PERSPECTIVES

Степаненко Т.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню процесуально-правових можливостей судового захисту прав та інтересів численної групи осіб в Україні. Автором розглядаються законотворчі спроби запровадження інституту групових позовів у національне цивільне процесуальне законодавство та судочинство.

У світовій юридичній практиці груповий (масовий) позов визнано ефективним процесуальним засобом судового захисту прав та інтересів численної групи осіб, що зазнають порушень внаслідок дій (бездіяльності) одного відповідача. Серед переваг групового провадження зазначається, що груповий позов виступає засобом розширення доступу до правосуддя; сприяє процесуальній економії, забезпеченню єдності судової практики, а також стримуванню неправомірних дій.

У роботі проаналізовано національне законодавство, що передбачає можливість звернення до суду із позовами в інтересах невизначеного кола осіб, інтересів суспільства. Розглянуто хронологію введення цього процесуального інституту до національного законодавства. Відзначено, що перші нормативні положення про можливість подання позову в інтересах невизначеного кола споживачів було введено до Закону України «Про захист прав споживачів».

Автором проаналізовано також практику національних судів щодо розгляду в порядку цивільного судочинства позовних вимог про захист прав невизначеної групи осіб. Зроблено висновок, що чинне національне законодавство передбачає можливість судового розгляду лише позовних вимог немайнового характеру (організаційний груповий позов). Розгляд майнових вимог численної групи осіб у порядку групового провадження національним правом не передбачено. Водночас матеріали судової практики та результати наукових досліджень свідчать про актуальність розроблення процесуального механізму майнових групових позовів.

Зроблено висновок про доцільність запровадження процесуального інституту групового позову до цивільного процесуального законодавства України та національного судочинства. Окреслено основні напрями законодавчого врегулювання інституту групових позовів в Україні.

Ключові слова: позов, груповий позов, масовий позов, позов в інтересах невизначеного кола осіб, колективні позови, судовий захист невизначеного кола споживачів.

The article is devoted to the study of procedural and legal possibilities of judicial protection of the rights and interests of a large group of persons in Ukraine. The author considers legislative attempts to introduce the institute of class actions in the national civil procedural legislation and judicial proceedings.

In world legal practice, a group (mass) action is recognized as an effective procedural means of judicial protection of the rights and interests of a large group of persons who suffer violations because of actions (inaction) of one defendant. Among the advantages of class proceedings, it is noted that a class action is a means of expanding access to justice; contributes to procedural economy, ensuring the unity of judicial practice, as well as deterring illegal actions.

The paper analyzes the national legislation, which provides for the possibility of filing lawsuits in the interests of an indefinite number of persons, the interests of society. The chronology of introduction of this procedural institute into the national legislation is considered. It is noted that the first regulations on the possibility of filing a lawsuit in the interests of an indefinite number of consumers were introduced into the Law of Ukraine "On Consumer Protection".

The author also analyzes the practice of national courts in considering civil claims for protection of the rights of an indefinite group of persons. It is concluded that the current national legislation provides for the possibility of judicial review of only non-pecuniary claims (organizational class action). Consideration of property claims of a large group of persons in group proceedings is not provided by national law. At the same time, materials of judicial practice and results of scientific research testify to urgency of development of the procedural mechanism of property group claims.

The conclusion on expediency of introduction of procedural institute of group claim to the civil procedural legislation of Ukraine and national judicial proceedings is made. The main directions of legislative regulation of the institute of class actions in Ukraine are outlined.

Key words: class action, mass action, action aimed at protection of rights and interests of an unspecified group of persons, collective actions, judicial protection unspecified group of persons consumers.

У 2021 році спливає двадцять років з моменту проведення так званої «малої» судової реформи, у процесі якої в національному цивільному процесуальному законодавстві було закріплено можливість звернення до суду із позовами на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. Такі позови є різновидом групового позову – визнаного у світовій юридичній практиці процесуального засобу судового захисту прав та інтересів численної групи осіб, що зазнають порушень внаслідок дій (бездіяльності) одного відповідача; засобу розширення доступу до правосуддя; засобу, що сприяє процесуальній економії, забезпеченню єдності судової практики, а також стримуванню неправомірних дій.

У цій статті пропонуємо звернути увагу на ефективність національного правового регулювання судових процедур захисту прав та інтересів численної групи осіб та обґрунтувати доцільність його удосконалення. З цією метою вважаємо за необхідне дослідити хронологію нормативного закріплення інституту позовів про захист прав та інтересів

невизначеного кола осіб у національному законодавстві, а також стан судової практики у зазначеній категорії справ, оскільки, як правильно зазначає Ярослав Мельник, саме судова практика є тим індикатором, який вказує на реальну інституційну спроможність механізму цивільної процесуальної системи та цивільної процесуальної форми забезпечити реалізацію права на судовий захист [1, с. 46].

У національній правовій системі перші новели, які враховували можливість судового захисту прав та інтересів численної групи осіб одночасно, з'явилися у нормах матеріального права, зокрема в Законі України «Про захист прав споживачів» у редакції від 15.01.1994 р., стаття 26 якого містила вказівку, що об'єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів

чів. Рішення суду, що набрало законної сили, про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів є обов'язковим для суду, що розглядає позов споживача щодо цивільно-правових наслідків їх дій з питань, чи мали місце ці дії і чи були здійснені вони цими особами [2]. Звернемо увагу, що текст цього правового положення не зазнав змін, і нині вказане право громадських організацій споживачів на звернення до суду в інтересах невизначеного кола споживачів закріплено пунктом 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» [3].

Водночас можна навести й інші правові норми, які за своєю суттю передбачали та передбачають і сьогодні можливість судового захисту прав та інтересів численного кола осіб, хоча й без спеціальної вказівки на це в нормативно-правовому акті. Так, згідно зі ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. На розвиток зазначеного конституційного положення статтею 293 ЦК України закріплено, що фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання, а також право на належні, безпечні та здорові умови праці, проживання, навчання тощо. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, що завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

Відповідно до ст. 282 ЦК України кожна фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Із зазначеною статтею пов'язана глава 81 ЦК України, якою фізичній особі надано право вимагати усунення загрози її життю, здоров'ю, майну від того, хто її створює. А у разі неусунення заінтересована особа має право вимагати заборони діяльності, яка створює загрозу. При цьому в ст. 1163 ЦК України не конкретизовано, чим може бути створено загрозу, на відміну від ст. 282 ЦК України, в якій законодавцем чітко визначено, що небезпека повинна створюватись господарською чи іншою діяльністю.

Згідно з частинами 2 і 3 ст. 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуської Конвенції), представникам заінтересованої громадськості забезпечується доступ до процедури перегляду прийнятих компетентними органами рішень із питань, що стосуються навколишнього природного середовища, у суді та (або) іншому незалежному й неупередженому органі, а також оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища. При цьому вищевказані процедури повинні забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, включаючи у разі необхідності засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними і не пов'язаними з непомірно великими витратами [4].

У відповідності з пунктами «з» та «и» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» кожен громадянин України має право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом. Згідно із пунктом «ж»

ч. 1 ст. 21 вказаного Закону громадські природоохоронні організації мають право подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян [5].

Згідно з ч. 3 ст. 27 Закону України «Про рекламу» державні органи, зазначені у ст. 26 цього Закону, з метою захисту інтересів суспільства, держави, споживачів реклами і учасників рекламного ринку можуть звертатися до суду з позовами про заборону відповідної реклами та її публічне спростування [6].

Пунктом 15 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено право сільського, селищного, міського голови на звернення до суду щодо визнання незаконними актів інших органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади, а також повноваження ради та її органів [7].

У 2001 р. під час проведення так званої «малої» судової реформи законодавчі положення щодо права прокурора та інших осіб, у передбачених законом випадках, звертатися до суду на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб знайшли своє закріплення і в процесуальному законодавстві, а саме в ч. 2 ст. 5 ЦПК 1963 р. в редакції від 29.06.2001 р. [8]. Як продовження і розвиток цієї ідеї проект ЦПК (ч. 2 ст. 4) містив положення про право на звернення до суду у випадках, передбачених законом, осіб, які діють на захист прав і свобод іншої особи, невизначеного кола осіб або державних чи громадських інтересів [9]. Цілком зрозумілим здавалося би продовження процесуальної регламентації в нормах нового ЦПК особливостей судового розгляду і вирішення справ за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. Але, на жаль, під час подальшої роботи над проектом ЦПК законодавцем було виключено зазначення про право на звернення до суду на захист саме невизначеного кола осіб, і ЦПК України в першій редакції від 18.03.2004 р. в ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 45 ЦПК містив лише вказівку про право відповідних суб'єктів на звернення до суду на захист інтересів інших осіб, державного чи суспільного інтересу [10]. Як наслідок, постало питання щодо можливості звернення до суду із заявою про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб в порядку цивільного судочинства.

Яскравою ілюстрацією існування у цей період проблем захисту прав та інтересів невизначеного кола осіб може бути судовий процес, розпочатий кількома громадянами-позивачами проти Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» (так звана справа «Громадяни проти Енергоатому»). Так, позивачі звернулися до суду за захистом права на безпечне для життя і здоров'я довкілля і вимагали заборонити незаконне будівництво енергоблоків Хмельницької та Рівненської АЕС без позитивних висновків державної екологічної експертизи, обґрунтовуючи позовні вимоги тим, що будівництво потенційно небезпечних АЕС без юридичних гарантій їхньої безпеки (позитивних висновків державних експертиз) створює загрозу життю і здоров'ю громадян. Суддею Печерського районного суду м. Києва у прийнятті позовної заяви було відмовлено, із зазначенням в ухвалі, що «згідно з пунктом 9 статті 136 ЦПК України суддя відмовляє у прийнятті заяви, якщо заява від імені заінтересованої особи подана особою, яка не має повноважень на ведення справи. Зі змісту статті 4 ЦПК України вбачається, що право звернення до суду має особа для захисту власного оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу. Відповідно до статей 110, 112 та 113 ЦПК України для здійснення представництва в суді інших осіб, у тому числі й суспільства взагалі, необхідно мати відповідно оформлені документи, що підтверджують повноваження представників. З позову вбачається, що позивачі звернулися

до суду в інтересах суспільства, хоча повноважень на таке звернення не мають» [11].

Характерною ознакою судової практики розгляду справ за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, що мала місце в період після уведення розглядуваного процесуального інституту до національного законодавства є те, що в період до 2010 року такі справи були поодинокими в судах України, і пояснень цьому можна було навести декілька. По-перше, це відсутність як серед учених, так і серед юристів-практиків теоретичного розуміння сутності позовів на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, групових позовів, похідних позовів. Більшість громадськості, що не займалася науковою чи правозастосовною діяльністю, взагалі не чула про такі інститути позовного захисту, а якщо деякі особи і чули, то скоріш із повідомлень про гучні судові процеси за груповими позовами проти тютюнових та комп'ютерних компаній США. По-друге, самі суди з великим небажанням бралися за розгляд даної категорії справ як з причин відсутності попередньої судової практики, роз'яснень Верховного Суду України, якими можна було би керуватися під час розгляду справ цієї категорії, так і внаслідок конфлікту між інтересами різних рівнів (державними, відомчими, регіональними, корпоративними, особистими), що найчастіше лежать в основі спору і заважають прийняти помірковане рішення.

Як правильно зазначає в цей час В.В. Комаров, право відповідних суб'єктів звертатися до суду з позовами на захист невизначеного кола осіб виглядає скоріш як ідея, декларація, оскільки для реального введення подібних позовів необхідні специфічні процедури й інститути судочинства, що в ЦПК є відсутніми [12, с.94]. Водночас сучасний етап розвитку суспільства, що характеризується, з одного боку, розвитком ринкового середовища, процесів глобалізації, а з іншого боку – збільшенням потенційних та наявних небезпек, що загрожують життю та здоров'ю, правам і свободам людини, спричиняє виникнення ситуацій, в яких численні групи осіб зазнають порушення їх прав та інтересів. Практика свідчить, що найбільш часто масових порушень зазнають такі права, як право на здорове та безпечне довкілля, право на якісні та безпечні для життя та здоров'я товари (роботи, послуги), інформацію про них тощо.

Вищевказані обставини зумовлюють із середини 2000-х років зростання активної уваги представників національної юридичної науки та практики до теоретичних питань судового захисту прав та інтересів численних груп осіб, інституту групового (масового, колективного) позову. Зокрема, достатньо ґрунтовні теоретичні дослідження цього процесуального інституту представлені роботами А. Губської, В. Миколаєць, Ю. Білоусова, С. Бичкової, Л. Майстренко, Я. Романюка, Я. Мельника, В. Кройтора, М. Ясинка та інших дослідників.

Практика національних судів також свідчить про поступове сприйняття національною судовою системою групових позовів, зокрема в інтересах невизначеного кола осіб, суспільних інтересів. В Єдиному державному реєстр судових рішень вже не рідкістю є рішення, в яких судом розглядаються позовні вимоги щодо захисту прав численної групи осіб, невизначеного кола осіб (споживачів), колективних екологічних прав [13–15], в тому числі й ті, якими задовольняються позовні вимоги в інтересах невизначеного кола осіб [16]. Проте за національними правовими приписами в таких справах розглядаються і вирішуються лише вимоги немайнового характеру. Що ж стосується можливості розгляду вимог про відшкодування шкоди, завданої численній групі осіб, то для реалізації права на захист всі особи з числа групи мають виступити співпозивачами в об'єднаному судовому провадженні. Прикладом такого захисту стало цивільне провадження по справі № 372/4399/15-ц за позовом про відшкодування моральної шкоди, спричиненої пожежею на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали» 08.06.2015 року. У вказаній справі були об'єднані в одне провадження чотири окремі позови постраждалих від вказаної пожежі осіб, підставою

яких стало порушення їхнього права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [17]. Позови інших 35 осіб, постраждалих від цієї самої пожежі, були об'єднані в інше провадження і окремо розглядалися судами [18], що призвело до зайвих витрат часу та коштів. Варіантом вирішення зазначених проблем міг би бути процесуальний механізм розгляду і вирішення національними судами майнових групових позовів.

Можливість та необхідність введення інституту групового позову до національної правової системи була предметом достатньої кількості наукових досліджень, предметом обговорення на тематичних науково-практичних заходах, зокрема круглому столі «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду» організованому Верховним Судом України спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка за підтримки Проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» (червень 2015 р.) [19], та семінарі, організованому дирекцією Європейської комісії з питань політики сусідства і розширення переговорів та Вищим господарським судом (жовтень 2016 р.) [20]. Проведені наукові дослідження та їх опубліковані результати, рекомендації за підсумками обговорення на науково-практичних заходах практично одностайні – існує нагальна необхідність подальшого врегулювання на законодавчому рівні інституту групового позову в Україні та запровадження означеного інституту в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві з огляду на специфіку правовідносин у спорах, які вирішуються.

Під час проведення судової реформи 2017 р. та оновлення національного процесуального законодавства розробниками оновленого ЦПК України, – Радою з питань судової реформи, – ще на етапі презентації законопроекту було проанонсовано вирішення питання групових (або «класових», «масових») позовів та інші питання, які дозволять зменшити навантаження на судову систему [21]. Проте, якщо в адміністративному судочинстві запроваджено процедуру розгляду типових справ в спрощеному провадженні з урахуванням рішення у зразковій справі (§ 3 глави 11 КАС «Розгляд типових та зразкових справ»), що певною мірою можна розглядати як варіант судового захисту численної групи осіб, то оновлене цивільне процесуальне законодавство не містить положень, що стосуються порядку розгляду групових позовів, що на нашу думку, є явним упущенням і, відповідно, впливає на ефективність судового захисту прав численних груп осіб. Діючий ЦПК України в п. 5 ч. 1 ст. 162 лише містить норми, аналогічні ст. 96 ЦПК України попередньої редакції (до 03.10.2017) щодо віднесення до переліку вимог, за якими може бути видано судовий наказ, вимоги про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів. Виходячи з цього можна говорити, що в національному цивільному судочинстві знайшла часткове закріплення лише одна модель групового позову – організаційний груповий позов, і лише в чітко визначеній сфері – захист прав споживачів. При цьому, як свідчать дані судової статистики за останні роки, випадки звернень до суду із заявами про видачу судового наказу про повернення вартості товару неналежної якості на підставі рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів, є поодинокими [22–24].

15.05.2019 року до Верховної Ради України було подано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, яким мало бути вирішено питання запровадження групових позовів до національного процесуального законодавства. Проте, згодом вказаний законопроект було відкликано [25].

Втім, на наше переконання, такий стан речей жодним чином не свідчить про відсутність потреби у врегулюванні на законо-

давчому рівні інституту групового позову в Україні та запровадженні означеного інституту в цивільному судочинстві.

При цьому до основних питань, які потребують вирішення в національному цивільному процесуальному законодавстві, з урахуванням позитивного досвіду інших країн, в яких успішно функціонує інститут групових позовів, обґрунтовано віднесено:

– визначення критеріїв визнання позову як групового (сертифікація);

– визначення складу групи та з'ясування згоди потенційних учасників провадження на участь у ньому з огляду на можливі допустимі механізми погодження або відмови учасника групи (opt-in/opt-out);

– визначення юрисдикції та процесуальної компетенції судів із розгляду і вирішення справ за груповими позовами;

– вироблення процесуального механізму подання групового позову (через єдиного позивача – представника групи або особою, яка діє в «чужих» інтересах (громадські об'єднання, органи державної влади, прокурор тощо));

– перекалібрація справи за індивідуальним позовом у груповий позов за ініціативою суду та/або сторін у справі;

– інформування учасників (потенційних учасників) групи про відкриття провадження у справі за груповим позовом, час та місце судового розгляду, прийняте судове рішення;

– закриття провадження без ухвалення рішення суду, відмова від позову, можливість укладення мирової угоди в процесі розгляду групового позову;

– право особи, яка не була членом групи у провадженні за груповим позовом, але рішення у справі стосується її прав, звертатися до суду в індивідуальному, але процесуально спрощеному, порядку, доводячи лише те, що рішення стосується її прав;

– оскарження рішення як кожним із членів групи, так і особами, які не є членами групи, проте рішення стосується їх прав, та виконання рішення.

Крім вищенаведених питань, значної уваги, на нашу думку, заслуговує вирішення питання фінансового забезпечення процедури звернення із груповим позовом та розгляду такого позову судом.

З огляду на вищезазначене, а також враховуючи положення Директиви 2020/1828 Європейського парламенту та Ради про представницькі дії (позови) щодо захисту колективних інтересів споживачів та скасування Директиви 2009/22/ЄС [26] та завдання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу як пріоритетної складової частини процесу інтеграції України до ЄС, актуальним та доцільним убачається продовження як теоретичних досліджень інституту групового позову, вивчення досвіду інших країн щодо правової регламентації та практики застосування такого виду позовів, так і безпосереднє запровадження даного процесуального інституту до цивільного процесуального законодавства України та національного судочинства, що, на нашу думку, має сприяти доступності правосуддя для захисту прав численних груп осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярослав Мельник Судова практика щодо масових (групових) та похідних позовів у контексті дії режиму цивільної процесуальної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 34–46. С. 46 URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/7/7.pdf> (дата звернення: 20.10.2021).
2. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII в редакції Закону від 15.12.1993 р. № 3682-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/ed19940115#o234> (дата звернення: 20.10.2021).
3. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/ed20210801#n526> (дата звернення: 20.10.2021).
4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Конвенцію ратифіковано Законом від 06.07.99 № 832-XIV. Дата оновлення: 27.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 20.10.2021).
5. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.1991 р. № 1268-XII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n363> (дата звернення: 20.10.2021).
6. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#n446> (дата звернення: 20.10.2021).
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 29.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2021).
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.07.1963 р. в редакції Закону від 21.06.2001 р. № 2540-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06/ed20010629#Text> (дата звернення: 20.10.2021).
9. Цивільний процесуальний кодекс України: проект від 29.04.2003 р. № 3455. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3455&skl=5 (дата звернення: 20.10.2021).
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318#o502> (дата звернення: 20.10.2021).
11. Кожухов А. 50 миллионов доверенностей потребовал суд при подаче искового заявления. *Юридическая практика*. 2002. № 28 (238). С. 12. URL: <https://pravo.ua/articles/50-millionov-doverenpostej/> (дата звернення: 20.10.2021).
12. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. А. Бигун и др.; под ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2002. 440 с.
13. Постанова Київського Апеляційного суду від 09.09.2021 р. по справі № 760/13975/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99665120> (дата звернення: 20.10.2021)
14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 08.08.2018 р. по справі № 296/6536/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75894097> (дата звернення: 20.10.2021)
15. Постанова Великої палати Верховного суду від 11.12.2018 р. по справі № 910/812217. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення: 20.10.2021)
16. Рішення Голосівського районного суду м. Києва від 02.09.2015 р. по справі № 752/6060/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49872924> (дата звернення: 20.10.2021).
17. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного суду від 26.02.2020 р. по справі № 372/4399/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847> (дата звернення: 20.10.2021).
18. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного суду від 09.09.2020 р. по справі № 372/4412/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91466393> (дата звернення: 20.10.2021).
19. Рекомендації круглого столу «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду». *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8 (180). С. 7–8.
20. Вілен Веремко. Один у суді не позивач. *Закон і Бізнес*. 2016. № 42 (1288). URL: http://zib.com.ua/ua/125947-u_vgs_spodivayutsya_scho_nezabarom_akcioneri_zmozhut_zahisch.html (дата звернення: 20.10.2021).
21. Оприлюднені проекти нових ЦПК, ГПК та КАС. *Закон і Бізнес*. 2017. 10 березня. URL: https://zib.com.ua/ua/127922-oprilyudneni_proekti_novih_srk_gp_k_ta_kas.html (дата звернення: 20.10.2021).
22. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 20.10.2021).
23. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 20.10.2021).
24. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 20.10.2021).
25. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище від 15.05.2019 р. № 10292. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935 (дата звернення: 20.10.2021).
26. Directive (EU) 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2020/1828/oj> (дата звернення: 20.10.2021).